

İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ LÜĞƏT TƏRKİBİNİN ZƏNGİNLƏŞMƏSİNDƏ FİTONİMLƏRİN ROLU

E.A. Babayeva

Azərbaycan İdman Akademiyası

elvira.babayeva@sport.edu.az, orcid.org/0000-0003-0571-7599

Nəşr tarixi

Qəbul edilib: 14 oktyabr 2024

Dərc olunub: 25 dekabr 2024

© 2022 ADBTİA Bütün hüquqlar qorunur

Annötasiya. Bitkilərin insan həyatının müxtəlif sferalarında aparıcı rol oynaması dilin lüğət fondunda onları adlandıran sözlərin – fitonimlərin mühüm yer tutmasına səbəb olmuşdur. Əksər leksik vahidlər kimi fitonimlər həm ingilis, həm də Azərbaycan dilində geniş və çoxşaxəli istifadəyə malikdir. Bu linqvistik vahidlərin dildə tez-tez istifadəsi onların ingilis və Azərbaycan dillərinin aktiv leksikasındakı əhəmiyyətini göstərir. Bir onomastik vahid kimi fitonimlər leksikologiyada şərh edilən bütün söz yaradıcılığı proseslərində iştirak edirlər. Belə ki, tədqiqat obyektini kimi seçdiyimiz dillərin hər birində həm bu dillərin öz daxili imkanları, həm də başqa dillərdən alınan bitki adları hesabına fitonimlərin böyük say çoxluğuna və fərqli kontekstlərdə tez-tez istifadəsinə şahid oluruq. Başqa dillərdən alınan fitonimlərin dilə daxil olmasının əsas səbəbi onları adlandıran bitkinin yeni mühitdə ilk dəfə istifadə olunması, lakin onu adlandırmaq üçün xüsusi bir sözün olmamasıdır. Nəticədə, bitki hansı coğrafi əraziyə məxsusdursa, onu adlandıran fitonim də həmin ərazidə yaşayan insanların dilinə görə müəyyənləşir. Bununla belə, az da olsa, müəyyən hallarda bu cür alınma fitonimlərin yerli dildə qarşılığı olduğunu və bu sözlərin dildə paralel şəkildə işləndiyini görürük. Lakin hər iki dildə fitonimlərin yaranması, əsasən, dilin öz daxili imkanları hesabına baş verir. Odur ki, leksikologiyada mövcud olan bütün yollarla yarana bilən bu onomastik vahidlər ingilis və Azərbaycan dillərinin leksik layının mühüm bir hissəsini təşkil edir.

Açar sözlər: *dil, fitonim, bitki, dilin lüğət fondu, ünsiyyət, onomastik vahid, metaforik.*

Giriş. Dil insan övladının yarandığı ilk gündən bəri fərdlər arasında mövcud olan ünsiyyət ehtiyacından meydana çıxmışdır. Keçmişdən bugünə və gələcəyə ötürülən bütün məlumatları özündə daşıyan bir məfhum kimi dilin təkamülü olduqca mürəkkəb və çoxşaxəli bir prosesdir. Dilin fonem sistemi, onun lüğət fondunu təşkil edən müxtəlif leksik vahidləri, onlar arasında münasibətləri əks etdirən qrammatik vasitələri – bir sözlə, özünəməxsus qanunauyğunluqları uzun bir tarixi inkişaf yolu keçərək müasir formanı alır.

Olduqca qədim tarixə malik olan ingilis və Azərbaycan dillərinin müxtəlif aspektlərdən araşdırılması və onların müqayisəli şəkildə öyrənilməsi dilçilər üçün həmişə maraqlı, nəticədə aktual bir tədqiqat obyektini olmuşdur. Bu dillərin mənsub olduğu xalqların qədim tarixə və mədəniyyətə malik olması onların lüğət tərkibinin zənginliyinə səbəb olmuşdur. Hərçənd bu dillərin başqa dillərlə qarşılıqlı əlaqəsi də öz məhsuldar nəticəsini vermişdir. Lakin lüğət fondunun zənginliyinin ən başlıca qaynağı bu dillərin daşıyıcısı kimi çıxış edən xalqın və millətin gündəlik həyat tərzini, məişəti ilə bağlı məfhumları adlandıran sözlərdir. Məsələn, Azərbaycan məişətində ən çox yetişdirilən bitkilərdən biri üzüm olduğu üçün dilimizdə bu meyvənin müxtəlif növlərini adlandıran sözlər vardır (Məsələn, *xəzri, xatını, ağ şanı, qara şanı, gəlinbarmağı* və s.). İngilis dilinin Avstraliya variantında evkalipt bitkisinin insanların həyatında böyük rol oynaması bu bitkinin adının hallandığı bir çox ifadələrin də dildə istifadəsinə gətirib çıxarmışdır (Məsələn, *mad as*

a gumtree, as possum up a gumtree, to have seen one's last gumtree, ride up a gumtree və s.) [3, s.28].

Tədqiqat metodları. Tədqiqat işində linqvistika üçün ən xarakterik və səmərəli hesab olunan müqayisəli-qarşılaşdırma və təsviri metodlardan, qeyd olunan dillərin müvafiq leksik vahidlərlə bağlı zahiri xüsusiyyətləri şərh olunacağı üçün sistemləşdirmədən istifadə olunmuşdur.

Müzakirə. Bitki adları – fitonimlər nəinki ingilis və Azərbaycan, ümumiyyətlə, yer üzərində istifadə olunan təkmilləşmiş bütün ünsiyyət dillərinin lüğət fondunun mühüm bir hissisini təşkil edir. Bitkilərin müxtəlif sferalarda geniş miqyasda istifadə olunması, insan həyatında müstəsna bir rola malik olması ünsiyyət məqamında bu leksik vahidlərin tez-tez işlənməsinə gətirib çıxarır. İnsanların müxtəlif məfhumlara ad verərkən istifadə etdikləri vasitə və üsullar həm də onların həyat tərzini, dünyagörüşü, baxış bucağı haqqında məlumat verir [6, s.9]. Məsələn, Azərbaycan dilində kaktus növlərinin birinə *qaynanadili* adı verilmişdir. Tikanlı bir bitkinin bu cür adlandırılması dilin aktiv istifadədə olduğu cəmiyyətdə qaynana anlayışı barədə insanların, əsasən, hansı mövqedə durduqlarını açıq-aşkar göstərir. Metaforik yolla yaranan bitki adları bu məsələyə ən bariz nümunələrdir. Bu qəbildən olan başqa bir nümunə *xanıməli* çiçəyidir [1, s.150; 8, s.12]. Yəni də bu zərif bitkinin adı cəmiyyətdə xanımlara qarşı olan yanaşmanı konkret ifadə edir.

Yuxarıda da qeyd olunduğu kimi bitkilərin insan həyatının bir çox sahələrində aktiv istifadəsi onların dildə yüksək tezlikli ifadəsinə gətirib çıxartmışdır ki, bu da öz növbəsində, bitkilərlə bağlı tədqiqatların botanika elminin sərhədlərini aşmasına səbəb olmuşdur. İngilis dilində bitki adlarını əks etdirən lüğət ilk dəfə 1886-cı ildə Ceyms Briton və Robert Hollend tərəfindən hazırlanmışdır. Hazırda internet arxivində əlçatan olan bu lüğət ingilis dilində həm qədim zamanlara məxsus, həm də ayrı-ayrı regionlarda istifadə olunan bitki adlarını

özündə əks etdirir [10]. Azərbaycan dilinin fitonimləri ilə bağlı belə bir lüğət ilk dəfə 1939-cu ildə hazırlansa da, o vaxtdan bu yana dəfələrlə botanika terminlərinin tədqiqat predmeti olduğu bir çox lüğətlər, məqalələr, dissertasiya işləri hazırlanmışdır.

Müasir Azərbaycan dili bitki adları ilə olduqca zəngindir. Bunun əsas səbəbi əlverişli zonada yerləşən Azərbaycanın zəngin münbit torpalarla malik olması və burada saysız-hesabsız bitki növlərinin yetişməsi və yetişdirilməsidir. Hətta Azərbaycan dilinin ədəbi variantında bir sözlə ifadə olunan bitki adlarının ayrı-ayrı bölgə dialektlərində fərqli şəkildə istifadə olunması digər lüğətlərin (məs., dialektoloji, terminoloji və s.) zənginləşməsinə, nəticədə dilin lüğət fondunun genişlənməsinə gətirib çıxarır.

Dilçilik elmindən bilir ki, dilin lüğət tərkibinin dəyişməsi prosesi üç istiqamətdə cərəyan edir. Bunlar dildə yeni sözlərin yaranması, istifadədən çıxan köhnə sözlərin yenidən eyni məna ilə və ya mənasını qismən, ya da tamamilə dəyişərək aktiv istifadəyə qayıtması və istifadədə olan sözlərin öz mənalarını dəyişməsi kimi reallaşır. Əksər linqvistik vahidlər kimi fitonimlərin də yaranması bu proseslərin hər biri üzrə ola bilər. Müxtəlif sahələrə məxsus sözlərin bir çoxunda olduğu kimi fitonimlərin adlandırılmasında da zaman-zaman alınma sözlərdən, xüsusilə də, latın dili sözlərindən – terminlərdən istifadə olunur. Bu özünü həm ingilis, həm də Azərbaycan dilinin fitonimlərində göstərir. Məsələn, *berqamot*, *qloksiniya*, *qreyppfrut*, *jasmin*, *pirkal*, *kaktus*, *qardeniya*, *jenşen*, *evkalipt* və s. tipli fitonimlər məhz bu qəbildəndir. Lakin qeyd etməliyik ki, bu cür fitonimlər dilin öz daxili imkanları hesabına yaradılan digər leksik vahidlərə nəzərən daha az istifadədə olur. Təbii ki, bunun əsas səbəbi onların adlandırmış olduğu məfhumlarla – müvafiq bitkilərlə bağlıdır. Sözügedən fitonimlərin adlandırdığı bitkilərin özü də cəmiyyət üçün yad olduğu, daha çox idxal edilərək istifadə edildiyi üçün onların istifadə dairəsi də məhdud olur. Bununla belə, bu sözlər dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində say çoxluğu etibarilə böyük rol oynayır. Belə ki,

hər hansı bir coğrafi ərazi hər nə qədər zəngin bitki örtüyünə malik olsa da, dünya üzərində mövcud olan bütün bitki adları ilə müqayisə edildikdə onun kiçik bir hissəsini əhatə etmiş olur və bu halda bu və ya digər xalqın həyatında kənar bir cəmiyyətdən daxil olan bir bitkini adlandırmaq üçün yeni sözlərin də istifadəsinə tələbat yaranır.

Dildə yeni bir sözün yaranması görüldüyü qədər sadə bir proses deyil. [4] Yeni bir bitkinin müxtəlif səbəblərdən – qida, dərman, dekor və s. kimi cəmiyyətə daxil olması onun adlandırılması zərurətini də yaradır. Bu cür bitkilərin özləri müvafiq xalqların mədəni dəyərləri, tarixi, məişəti ilə bağlı olmadığından yuxarıda adlarını qeyd etdiyimiz bitkilər cəmiyyətə elə öz fitonimləri ilə birlikdə daxil olaraq dilin lüğət tərkibini zənginləşdirirlər.

Müəyyən hallarda dilə başqa bir dildən daxil olan fitonimlər leksik paralellər yaranmasına səbəb olur. Bu o deməkdir ki, bu və ya digər bitkini adlandıran fitonim dildə mövcud olduğu halda başqa bir dildən onun üçün yeni bir ad da götürülür və istifadə sıxlıqları bir-birindən fərqli olsa da, bu fitonimlərin hər ikisi də müəyyən kontekstlərdə işlədilir. Bu cür fitonimlərə *balzamin - dəmrovotu, giasint – sümbülçiçəyi, kolrabi - daş kələm, xrizantema – payızgülü, aloye - əzvay* və s. nümunə göstərə bilərik. Bu fitonimlər dildə yer alan bu cür digər onomastik vahidlər kimi aktiv istifadə olunan variantda dilin lüğət fondunun əsas hissəsinə, daha az işlədilən variantda isə əlavə hissəsinə daxil edilir. Bunlar bizim, müvafiq olaraq, *ümumişlək olan* və *ümumişlək olmayan* kimi adlandırdığımız söz qruplarıdır.

Dilin leksik vahidlərinin reallaşdığı ən əhəmiyyətli kontekstlərdən biri də bədii ədəbiyyatdır [Bax: 2, s.20, s.24, s.32]. Həm ingilis, həm də Azərbaycan dilinin bədii ədəbiyyatını gözdən keçirdikdə qədim köklərə malik, uzun inkişaf yolu keçərək təkmilləşmiş bütün dillərdə olduğu kimi bu dillərdə də bitki adlarından müxtəlif bədii təsvir və ifadə forması kimi istifadə edildiyinə şahid oluruq. Bəzən bu fitonimlər bədii əsərdə təsvir edilən ayrı-ayrı personajların yaşadığı ərazilərin təbii xüsusiyyətləri kimi də istifadə olunur.

Lakin müxtəlif tədqiqatçıların da zaman-zaman diqqətini çəkən əsas məsələ fitonimlərin bədii təsvir və ifadə vasitəsi, məsələn, təşbeh, metafora, metonimiya və s. kimi istifadə edilməsidir. Nümunələrə diqqət edək:

“*Ah Sunflower, weary of time,
Who countest the steps of the sun.*”

(*William Blake*) [11]

“*Şeirimdə dil açıb danışdırmı bəs,
Sərin bulaqların, göy çinarların?*”

(*Baxtiyar Vahabzadə*) [9]

Göründüyü kimi hansı dildə reallaşmasından asılı olmayaraq, fitonimlər bədii ədəbiyyatda daha çox simvolik məzmununda istifadə olunurlar. Bu cür simvolik mənalar özünü həm ingilis, həm də Azərbaycan dilində göstərir. Məsələn, *akasiya* bitkisi simvolik olaraq daha çox *kədər, qərənfil gülü məsumluq, bənövşə sədaqət, ağ qızılgül isə saflıq* və s. bildirir. Bitkilərin bədii ədəbiyyatda istifadə olunduğu bu məzmunlar gündəlik həyata da siraət edir. İnsanların müxtəlif səbəblərdən bir-birinə hədiyyə etdiyi buketlərdəki güllərin seçimi əksər hallarda yuxarıda qeyd etdiyimiz simvolik məzmunlarla bağlı olur.

Dilin lüğət tərkibində yer alan əksər onomastik vahidlər kimi fitonimlərin də yaranması onların adlandırdığı məfhumların – bitkilərin xüsusiyyətlərinə əsaslanır. Bu xüsusiyyətlər arasında ən vaciblərindən biri bitkilərin zahiri görkəmidir. Bu və ya digər bitkinin başqa bir şeyə, xüsusilə də hansısa heyvanın hər hansısa bir bədən üzvünə bənzədilməsi onun adında öz əksini tapır. Elmi ədəbiyyatda bu proses metaforik yolla söz yaratma kimi qəbul edilir. Çünki bu proses özündə metaforlaşma yolu ilə yeni söz yaradıcılığını ehtiva edir. Məsələn, ingilis dilində *elephant ear, lion's tail, cobra lily, monkey face orchid, dragon tree, hedgehog cactus, butterfly bush, snake plant, bear's breeches, spider plant, bat flower* və s., Azərbaycan dilində isə *mollabaşı, zəngçiçəyi, itburnu, ayıpəncəsi, ballıbaba, dəvədabanı* və s. müəyyən formal əlamətlərin bənzədilməsi, yə-

ni metaforlaşma yolu ilə yaranmışdır. Beləliklə, onomastik vahidlərin bir çoxunda olduğu kimi, bitki adlarında da metaforik yolla söz yaratma olduqca aktual bir üsuldür.

Ayrı-ayrı bitki növlərinin özlərinə xas xüsusiyyətləri adlandırma prosesinin arxasında dayanan motiv ola bilər. Məsələn, Azərbaycan dilində *itboğan* adında bir bitki vardır. [5, s.3] Bu bitkinin, demək olar ki, bütün hissələri zəhərlidir. Hər hansı bir heyvan qida kimi bu bitkidən istifadə eləsə, onda dərhal boğulma və ya zəhərlənmə baş verir. Odur ki, əsrlər, bəlkə də minillər boyu bu prosesi izləyən insanlar bitkini bu xüsusiyyətinə görə məhz bu şəkildə adlandırmışlar.

Həm ingilis, həm də Azərbaycan dillərində yer alan fitonimlərin bir çoxunun adlandırılmasının arxasındakı bir digər motiv müvafiq leksik vahidin ifadə etdiyi bitkinin rənginə görə müəyyənləşib. Məsələn, ingilis dilində *goldenrode, blueberry, olive, bluebell* və s., Azərbaycan dilində isə *bənövşə, qızıl çiçək, narin-gi, turunc* və s. bitkilərinin adları ilə rənglərinin uyğunluq təşkil etməsi bir təsadüf deyildir.

Elmi-texniki tərəqqi ilə bağlı dillərin birindən digərinə tərcümə zamanı sadəcə anlayışlar deyil, onları ifadə edən sözlər də digər cəmiyyətə inteqrasiya edir. Bu proses bitki adlarından da yan ötmədiyi üçün alınma fitonimlər dili həm elmi, həm bədii, həm də sırf interpresiya baxımından zənginləşdirməkdədir.

Nəticə. İngilis və Azərbaycan dillərinin bitki adları hesabına zənginləşməsi prosesi hər nə qədər qədim və mürəkkəb olsa da, bugün də öz aktuallığını saxlayıb. Sözügedən dillərdə fitonimlərin toplanması və şərhli onların həm struktur, həm də semantik baxımdan müəyyən oxşarlıqlara malik olduğunu, nəticə etibarilə də, bitkilərin adlandırılmasının heç də hər zaman qeyri-ixtiyari olmadığını, bu prosesin arxasında əksər hallarda hansısa məntiqi bir izahı olan bir motivin dayandığını göstərir. Coğrafi baxımdan bir-birindən olduqca aralı möv-

qələrdə yaşayan iki xalqın ünsiyyət dili kimi ingilis və Azərbaycan dillərinin ayrı-ayrı dil ailələrinə mənsub olması və müvafiq linqvistik xüsusiyyətləri özündə əks etdirməsinə baxmayaraq, fitonimlərin şərhində bu dillər arasında müəyyən oxşarlıqların da olduğunu müşahidə etdik. İnsan təfəkkürünün ümumbəşəri xarakter daşması, məfhumların insan beynindəki obrazlarının əksər hallarda üst-üstə düşməsi bir-birindən kəskin fərqli olan dillər arasında belə bir çox onomastik vahidlərin, o cümlədən fitonimlərin zaman-zaman oxşarlıq təşkil etməsinə gətirib çıxarmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. **Babayeva E.** *Metaforik fitonimlər*. ADU-nun Elmi xəbərləri, 2017, Cild 2, №1, s.148-151.
2. **Doskocilova I.** *Semantic shift in plant names*. Ceske Budejovice, 2014, 49 p.
3. **Garasharli Ch.** *Language and Culture (English-speaking countries)*. Bakı, "Science and Education", 2014, 152 p.
4. **Hajiyeva A.** *Contrastive Lexicology*. Bakı, "Science and Education", 2013, 212 p.
5. **İbadlı O., Zərgərli A.** *Bitki adları haqqında nə bilirsiniz?* Bakı, "Elm", 2009, 86s.
6. **Qurbanov A.** *Azərbaycan Onomalogiya-sının əsasları*. I cild. Bakı, 2019, 280 s.
7. **Mikayılova Ə.** *Onomastik vahidlərin üslubi imkanları*. Bakı, "Memar Nəşriyyat-Paliografi MMC", 2008, 302 s.
8. **Takhirova R.** *Azərbaycan türkçəsi və Türkiyə türkçəsində bitki adlarının qarşılaşdırılması (Yüksek lisans tezi)*. Bursa, 2022, 139 s.
9. <file:///C:/Users/user/Desktop/bv4-1.pdf>
10. <https://ia802209.us.archive.org/2/items/dictionaryofengl00brit/dictionaryofengl00brit.pdf>
11. <https://www.poetryfoundation.org/poem/s/43649/ah-sun-flower>

**РОЛЬ ФИТОНИМОВ В ОБОГАЩЕНИИ СЛОВАРНОГО СОСТАВА
АНГЛИЙСКОГО И АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКОВ****Э.А. Бабаева***Академия Спорта Азербайджана*elvira.babayeva@sport.edu.az, orcid.org/0000-0003-0571-7599

Аннотация. Значительная роль растений в различных сферах жизни человека привела к тому, что слова, обозначающие их – фитонимы – заняли важное место в лексическом фонде языка. Как и большинство лексических единиц, фитонимы широко и разнообразно используются как в английском, так и в азербайджанском языках. Частое употребление этих лингвистических единиц в обоих языках свидетельствует о их значении в активном лексиконе английского и азербайджанского языков. Как ономастическая единица, фитонимы участвуют во всех процессах словообразования, рассматриваемых в лексикологии. В языках, которые мы исследуем, мы наблюдаем не только большое количество фитонимов, обусловленных внутренними лингвистическими возможностями этих языков, но и частое использование фитонимов в различных контекстах, включая заимствованные из других языков. Основной причиной включения фитонимов из других языков являет-

ся введение растения в новую среду, где не существует специального термина для его обозначения. Следовательно, фитоним, используемый для наименования растения, определяется языком людей, проживающих на территории, к которой это растение относится. Однако в некоторых случаях существуют местные эквиваленты этих заимствованных фитонимов, и эти слова используются параллельно в языке. Тем не менее, формирование фитонимов в обоих языках в первую очередь происходит за счет внутренних лингвистических ресурсов. Таким образом, эти ономастические единицы, которые могут возникать всеми доступными методами лексикологии, составляют важную часть лексического слоя как английского, так и азербайджанского языков.

Ключевые слова: *язык, фитоним, растение, словарь языка, общение, ономастическая единица, метафорический.*

**THE ROLE OF PHYTONYMS IN THE ENRICHMENT OF VOCABULARY IN THE
ENGLISH AND AZERBAIJANI LANGUAGES****E.A. Babayeva***Azerbaijan Sports Academy*elvira.babayeva@sport.edu.az, orcid.org/0000-0003-0571-7599

Annotation. The significant role of plants in various spheres of human life has led to the prominence of words that name them – phytonyms in the vocabulary of the language. Like most lexical units, phytonyms are widely and diversely used in both English and Azerbaijani. The frequent use of these linguistic

units in both languages demonstrates their importance within the active lexicon of English and Azerbaijani. As an onomastic unit, phytonyms participate in all the word-formation processes discussed in lexicology. In the languages that we investigate, we observe not only a large number of phytonyms due to the internal

linguistic resources of these languages but also the frequent use of phytonyms in different contexts, including those borrowed from other languages. The primary reason for the inclusion of phytonyms from other languages is the introduction of a plant into a new environment where a specific term for it does not exist. Consequently, the phytonym used to name the plant is determined by the language of the people living in the geographical area to which the plant belongs. However, in some cases, there are local equivalents of these borrowed

phytonyms, and these words are used in parallel within the language. Nevertheless, the formation of phytonyms in both languages primarily occurs through internal linguistic resources. Thus, these onomastic units, which can arise through all the methods available in lexicology, constitute an essential part of the lexical layer in both the English and Azerbaijani languages.

Keywords: *language, phytonym, plant, vocabulary of the language, communication, onomastic unit, metaphorical.*